

Funded by
the European Union
Финансирано од
Европска Унија

Република Северна Македонија
НАРОДЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ
Republika e Maqedonisë së Veriut
AVOKATI I POPULLIT
Republic of North Macedonia
O M B U D S M A N

Децата на
1-во место!
Stand up 4
Children Rights!

ФОНДАЦИЈА ЗА ОБРАЗОВНИ И КУЛТУРНИ ИНИЦИЈАТИВИ
FOUNDATION FOR EDUCATION AND CULTURAL INITIATIVES
ЧЕКОР ПО ЧЕКОР • STEP BY STEP
Educating children. Strengthening professionals. Building the future.

Децата на 1-во место! / Stand up 4 Children Rights!

ПРАВА ДЕЦЕ У НАШИМ ШКОЛАМА ИЗВРШНИ РЕЗИМЕ

Истраживање о информисаности о Конвенцији о правима детета, ученичком учешћу
и безбедности у основним школама у РСМ

КОНТАКТ ИНФО:

Фондација за образовне и културне иницијативе „Корак по корак/Чекор по чекор“

Бул. „Партизански одреди“ бр.72-а мезанин, Скопље

Тел/Факс: +389 2 3077 900

www.stepbystep.org.mk

Сузана Пецаковска, пројектна менаџерка Suzana.pecakovska@stepbystep.org.mk

Наташа Анђелеска, пројектна менаџерка natasa@stepbystep.org.mk

Народни правобранилац

ул. „Македонија“ бр.19 Скопље

тел: 389 02 129 327, 389 02 129 335

www.ombudsman.mk

E-mail: contact@ombudsman.mk

Васка Бајрамовска-Мустафа, државни саветник vbmustafa@ombudsman.mk

Истраживање је спроведено од стране Фондације за образовне и културне иницијативе „Корак по корак/Чекор по чекор“ у сарадњи са Народним правобраниоцем / Одељење за права деце у оквиру пројекта Деца на 1. месту! уз финансијску подршку Европске уније. Садржај је одговорност Фондације за образовне и културне иницијативе „Корак по корак/Чекор по чекор“ и нужно не одражава ставове ЕУ.

ИЗВРШНИ РЕЗИМЕ

У години када наша земља обележава 30 година ратификације Конвенције Уједињених нација о правима детета (у даљем тексту Конвенција), Фондација за образовне и културне иницијативе „Корак по корак/Чекор по чекор“ заједно са Народним правобраниоцем је реализовала свеобухватно истраживање о правима детета. Истраживање је реализовано као део пројекта „Деца на 1. месту! финансиран од Европске уније (Тематски Програм о људским правима и демократији). Општи циљ пројекта је да подржи и промовише поштовање права детета као предуслов за демократске школске заједнице које граде и негују активне и одговорне грађане.

Циљ овог истраживања је био да испита ставове и мишења ученика, наставника и родитеља у основним школама у земљи, са македонским, албанским, турским, босанским и српским наставним језиком о познавању и поштовању Конвенције и њеној примени у школама, као и да се дође до сазнања о стањима и праксама у школама у погледу учешћа ученика у доношењу одлука, безбедности и насиљу у школи, у онлајн простору и у њиховом ужем окружењу.

Методологија истраживања је обухватила: 1) Канцеларијско истраживање и анализу релевантних докумената, законски оквир и стратешке документе који се односе на права деце; 2) Електронску анкету са ученицима, наставницима и родитељима која се спроводи учешћем представника разних основних школа из свих региона Македоније; и 3) Три фокус групе са ученицима, наставницима и родитељима. У анализи документације укључено је укупно 27 докумената и то закона, стратешких докумената, акционих планова, програма, концепата, извештаја, анализа и медијумских написа који су процењени као релевантни. Анкетом је обухваћено 648 ученика из 75 основних школа од седмог до деветог разреда, 325 наставника предметне наставе из 79 школа из 39 општина и 541 родитељ. Упитници за све три групе испитаника преведени су на језицима на којима се изводи настава, (македонски, албански, турски, српски и босански језик). Такође, током истраживања формиране су и три фокус групе које су обухватиле укупно 10 родитеља, 12 наставника и 16 ученика. Примерак је реализован према методу примерака без случајног избора и заступљеност одговарајуће расподеле испитаника према полу, узрасту, региону и етничкој припадности.

Налази, констатације и препоруке овог извештаја треба да послуже свим чиниоцима укључујући централну и локалну власт, образовне власти, друге државне институције, грађанске организације, школе, наставнике и родитеље за побољшање политика и праксе повезане са правима детета у земљи.

ИНФОРМИСАНОСТ И ПОЗНАВАЊЕ ПРАВА ДЕТЕТА

У овој тематској области истраживано је опште познавање права детета и Конвенција о правима детета од стране ученика, наставника и родитеља, њихове перцепције и ставови око важности одређених права деце, као и њихово поштовање и примена у образовном контексту.

Ученици обухваћени истраживањем су упознати / информисани о Конвенцији о правима детета (у даљем тексту Конвенција) при чему таква сазнања најчешће добијају у оквиру формалне наставе тј. за време часова. Такоређи половина ученика (48,3 %) је изјавило да је упознато са Конвенцијом, док је делимично упознато 37 % ученика. Овакав податак указује да ипак постоји део ученика који треба даље да се упознају са правима детета преко формалних и неоформалних активности. Највећи део родитеља исто тако је упознат са Конвенцијом (47%), док 94% наставника изјављује да користи Конвенцију у свом раду.

Према мишљењу ученика, **права детета генерално се поштују** у школи (просечна вредност је 3.87 на скали где је 1 = уопште се не поштују, а 5 = поштују се у потпуности). Родитељи се слажу са ставом ученика (средња вредност 3.76), док је став наставника да се права детета поштују у потпуности у школи (средња вредност 4.61). Већина ученика и родитеља генерално сматра да наставници имају знања о правима детета, као и да поштују права детета у школи и подржавају децу у остваривању њихових права учешће. Ипак, и поред постојања одређеног нивоа знања код наставника о правима детета, ученици као и родитељи изјављују да наставници имају потребу за континуираним обукама за боље упознавање са правима детета.

Наставници се високо самооцењују када је реч о њиховом **познавању и примени права детета**, као и познавању образовних политика којима се регулишу права детета. Изјављују да имају готово комплетна знања о правима деце, да поштују права деце у потпуности и имају знања о образовним политикама којима се регулишу права деце. Наставници су за нијансу критичнији око знања њихових колега наставника, али ипак сматрају да и они имају добра знања о правима деце, такоређи у потпуности поштују њихова права и познају образовне политике којима се регулишу права деце. О руководству школе, наставници сматрају да значајно подржавају учешће деце и да успешно примењује политике школе којом се регулишу права. Исто тако, наставници сматрају да су ученици у њиховој школи веома добро упознати са правима детета.

Према мишљењу више од половине наставника (51,7 %) **права предвиђена Конвенцијом су делимично заступљена у наставним програмима и материјалима** према којима треба да раде. Овакав став наставника се бележи још у претходним истраживањима- спровођеним од 2009. године па наовамо и тај став и данас остаје непромењен. Овај податак указује на то да и поред информисаности и напретка у познавању права детета и код деце, али и код образовног кадра и родитеља, ипак је потребно даље прилагођавање садржаја из Конвенције у наставним плановима и програмима према узрасту ученика.

За највећи део деце обухваћене истраживањем **најважније право** је право на живот (42%). Затим следи право на своје мишљење (19%) и право на заштиту од насиља (13%). Са друге стране, такорећи једна трећина ученика изјављује да им је **прекршено неко право у школи** а најчешће кршена права су права на учешће у доношењу одлука (36 %), право деце на своје мишљење (32,5 %) и право на заштиту од насиља (18,9 %). Ово упућује на закључак да она права која су деци најважнија најчешће се и крше у школској средини, као и да школа у одређеној мери ускраћује слободу деце на сопствено мишљење и учешће у доношењу одлука.

Стручне службе у школама сагласно њиховим законским обавезама и правима на деловање су прва инстанца и тиме директно најодговорнији за поступање у случају кршења права детета. Ипак, истраживање показује да је **поверење ученика и родитеља у стручне службе** ниска. Наиме, највећи део ученика (32,9 %) и већина родитеља (68,4 %) има највише поверења у одељењског старешину и њему би се најпре обратили у случају повреде неког права детета, после њега следи директор школе, а на трећем месту по степену поверења су стручне службе.

ПОШТОВАЊЕ МИШЉЕЊА ДЕТЕТА

У оквиру ове тематске области истраживана је укљученост и механизми учешћа деце у одлучивању (председник одељења и ученички/ђачки парламент) и механизми заштите права детета у школи као што је ученички/ђачки правобранилац.

Проверена је и перцепција (познавање/мишљење) ученика, наставника и родитеља о Народном правобраниоцу као националном механизму и органу који штити права грађана, укључујући и права детета.

Ученици имају различите перцепције око начина на који се доносе **одлуке у школи**. Највећи део њих (28%) сматра да одрасли доносе одлуке заједнички са ученицима, али исто тако, један део (22%) указује да одрасли одлучују при чему деца нису питана и укључена. Код наставника и родитеља доминирају позитивне перцепције да деца треба да буду укључена у одлучивање, али исто тако и да у пракси има ситуација у којима деца нису увек укључена у одлучивању.

Наставници изјављују да често траже мишљење ученика када се доносе одлуке повезане са наставом. Практика **укључивања представника ученика у школским телима** не указују на доследну и суштинску примену права на учешће ученика у доношењу одлука, сагласно Закону о основном образовању. Према мишљењу 42% наставника, Наставнички савети (већа) консултују ученике понекад (три и више пута). Исти став наставника (32%) имају и о укључивању ученика од стране Школског одбора. Генерално, не постоји редовност и систематичност у учешћу деце у раду Наставничког савета (Наставничког већа) и Савета (Већа) родитеља. Ово потврђују и искуства ученика који генерално не знају или нису информисани како су њихови представници укључени у школска/ђачка тела.

Значајна већина ученика (86%) **препознаје и практикује своје право на учешће** при избору председника/председнице у њиховим одељењима. Иако већина ученика (52%) потврђује да се избор председника/ председнице спроводи сагласно законским захтевима, ипак искуства 48% ученика показује да се **избор председника/це одељења**, не врши према утврђеном поступку у Закону и Водичу о ученичком учешћу, ученичком организовању и заштити права детета у основним школама, већ на неке друге начине. У односу на друге опције о учешћу у одлукама као што су садржај наставе, избор места за екскурзију, потреба за додатним едукативним активностима, годишња приредба и сл. евидентно је да је искуство ученика из учешћа у овом типу одлука значајно мање. Наставници извештавају о више врста одлука у којима укључују ученике као на пример квалитет редовне наставе, учешће у разним комисијама за похвале и награђивање ученика, бирање изборних предмета, избор ваннаставних активности, секције, избор наставника године, квалитет оцењивања, превоз ученика, разрешење конфликтних ситуација, избор менија за организовани оброк, еколошко уређење школе и учионица и сл.

Ученици немају праксу да иницирају активности у школи. Подаци показују **ниски ниво активизма** при чему веома

мали део ученика, само 13 %, изјављује да је иницирало неку активност/пројекат усмерен ка побољшању живота у школи. Ипак, позитивно је то што већина родитеља (64%) подржава њихово дете да буде активно у ваннаставним активностима у школи.

У односу на ученичко/ђачко организовање, већина ученика (57%) изјављује да се у њиховој школи редовно **бира ученички/ђачки парламент**. Ипак, скоро једна трећина ученика изјављује да нису информисани око избора ученичког/ђачког парламента што указује на недостатак транспарентности или непостојање поступка избора парламента. Са друге стране, 285 од 298 школа (или 95.64%) укључених у истраживање Народног правобраниоца¹ из 2021. г. дало је различите одговоре, изјављујући да су формирали ученичке/ђачке парламенте. Ово указује на потребу за већом информисаношћу ученика односно широм промоцијом и већом укљученошћу свих школских фактора при формирању ученичког/ђачког парламента.

У односу на **функционалност ученичких/ђачких парламената** ученици и наставници имају различита виђења. Скоро половина ученика (46,1%) не зна да ли су наставници укључену у подршку рада ученичког/ђачког парламента, док са друге стране више од половине наставника (52 %) изјављује да наставници у њиховој школи редовно обезбеђују значајну подршку ученичком/ђачком парламенту. На ове налазе надовезује се и чињеница да скоро половина наставника (45,5%) иако су прилично самоуверени у својим знањима око примене права на учешће деце у школи, у последње 3 године, уопште нису учествовали на обуци повезаној са правом на учешће деце у доношењу одлука у школама, док је 43,1 % понекад учествовало на (једној до две обуке). Вредно је да се напомене да се овакве обуке најчешће реализују од грађанских организација.

Даље, мали део ученика (16%) је укључено у активности ученичког/ђачког парламента, а 40,6 % ученика истиче да учешће у раду ученичког/ђачког парламента је ограничено само на председнике заједница одељења због чега и већи део њих и није инволвирано у рад парламента. Постоји мотив и жеља код ученика да се укључе у рад Ученичког/ђачког парламента при чему је као најпотребнији тип подршке даља едукација око Конвенције. Такоређи половина ученика изјављује да не зна да ли ученички/ђачки парламент учествује у школским/ђачким телима што показује да постоји **потреба за повећаним информисањем** ученика о улози ученичког/ђачког парламента, степеном учешћа парламента у школским телима као и информацијама о исходу учешћа. Све три групе испитаника има слична виђења о томе које су три највеће предности практиковања учешћа у доношењу одлука при чему најчешће наводе: грађење демократске свести код ученика, независност и самопоуздање и доношење информисаних одлука у односу на будуће образовање, каријерни пут, запошљавање.

У односу на **ученичког/ђачког правобраниоца** као механизма заштите права детета у школи забрињава податак да већина ученика (60%) изјављује да њихова школа нема, или да не знају да ли има ђачког правобраниоца. Супротно овоме, 79% школа је било укључено у истраживање спроведено 2021. г. од стране Народног правобраниоца (види фусноту 1), изјавило је да је успоставило ђачког правобраниоца. Оваква разлика у подацима покреће питање начина избора ђачког правобраниоца и учешће ученика у том процесу као и о потреби за већом информисаношћу ученика о механизму ђачког правобраниоца. Исто тако, овај налаз

¹ Народни правобранилац Републике Северне Македоније, Посебан извештај народног правобраниоца о степену поштовања и остваривања и ученички/ђачки правобранилац, Скопље ноембар 2021. година, доступно на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/Posebni%20izvestai/2021/Poseben%20izvestai-Ucenicki%20parlament-11.2021.pdf>

У оквиру ове тематске области истраживане су перцепције, ставови, познавања и искуства деце, наставника и родитеља о постојању различитих врста насиља у школи, укључујући и насиље на интернету, где се деца јављају као жртве насиља и као насилници, реакција као и механизми за пријављивање насиља у школама.

указује на потребу за побољшањем примене Закона о основном образовању. Даље, наставници и ученици указују на **недовољну функционалност** ђачког правобраниоца као модела заштите права детета у школи, док као најфункционалнији облик учешћа истичу председника/председницу одељењске заједнице.

Ученици у истраживању истичу да су они или њихови саученици поднели **представке Народном правобраниоцу** о повреди неког права чиме показују да га препознају као механизам заштите права детета. Наиме, 32 ученика или око 5 % изјављује да су поднели представку о неком повређеном праву Народном правобраниоцу док 61 ученик или око 10% изјављује да знају неког саученика и/или друга који је поднео представку о неком повређеном праву Народном правобраниоцу преко својих родитеља. С тим у вези и родитељи имају позитиван став и поднели би представку Народном правобраниоцу уколико је прекршено неко право њиховог детета у школи. Ово је у корелацији и са тим што институција Народни правобранилац нотира у својим Годишњим извештајима. Наиме, деца, односно млади, за разлику од претходног, сами подносе представку Народном правобраниоцу о заштити одређеног права, или за тражење савета у вези са неким правом. Али и даље највећи број представки подносе родитељи/старатељи или други рођаци, школе или грађанске организације. Ипак, бројке показују да улога Народног правобраниоца у заштити права детета још увек није довољно промовисана.

Инклузија у школама није примењена сагласно Закону о основном образовању и Концепцији о инклузивном образовању. Иако школе чине напоре у обезбеђивању приступности, као и материјале за учење овој категорији ученика, нажалост према речима ученика, школе не располажу адаптираним тоалетима за лица са сметњама у развоју нити постављају знаке на поду и зидовима за лица са оштећеним видом. Школе делимично обезбеђују услове за учење на јазицима етничких заједница. Ученици (61 %) указују да школа нема материјале за учење на јазицима етничких заједница у школској средини, а више од половине ученика (52,6 %) сматра да школска библиотека нема литературу на јазицима етничких заједница у школској средини.

Истраживање је показало да постоји **насиље у основним школама**. Ово потврђује 43,4 % ученика док наставници иако у мањем делу ипак

потврђују да је насиље присутно у школама. Забрињавајућа је чињеница да од укупно 648 истраживањем обухваћених ученика, 298 ученика или 46% је изјавило да су били жртве насиља. За највећи део ученика (40,7 %), најчешћи **облик насиља** је вербално насиље, после чега следи телесно повређивање и емоционална злоупотреба. Чињеница што се ученици различито изјашњавају око постојања насиља у различитим ситуацијама указује да ученици још увек не знају да препознају различите типове вршњачког насиља или се не осећају безбедно да изјаве да постоји насиље. Наставници и родитељи сматрају да су најзаступљенији облици насиља социјално и вербално насиље. Према налазима за све три групе испитаника, **разлози за насиље** су веома слични: доказивање снаге, проблеми у понашању као и показивање доминантности пред другима и љубомора.

Према свим трима групама испитаника подједнако и дечаци и девојчице се јављају као **жртве вршњачког насиља**. Ово изјављује 59,1 % ученика, 75,4 % наставника као и 80 % родитеља. Према речима ученика, дете које је најчешће изложено насиљу је повучено/интровертно дете, затим дете које потиче из сиромашне породице, дете са сметњама у развоју. И родитељи имају идентичан став док наставници истичу да су и хиперактивна деца такође међу најизложенијом децом. Разлози због којих се сметње у развоју, социо-економско стање, односно сиромаштво јављају као фактор насиља, а сиромашна и деца са сметњама у развоју су мета насилника, су питања која заслужују посебну пажњу и дубљу анализу.

Према речима половине ученика дечаци су најчешће **починиоци насиља**, док осталих 44% ученика и наставници и родитељи сматрају да дечаци и девојчице подједнако врше насиље. Према речима ученика доминатни профил починиоца насиља су деца из богатих породица, док наставници и родитељи кажу да су то хиперактивна деца. Као починиоци насиља код све три групе испитаника јављају се и деца са slabим успехом.

У односу на **реакцију надлежних у школама** у случају насиља, наставници и ученици имају различите ставове. Наиме, више од једне трећине ученика (37,2 %) сматра да одговорне службе у школама не реагују благовремено и правилно на случајеве насиља. Са друге стране, такоређи две трећине наставника изјављује да надлежни у школи правилно и благовремено реагују на случајеве насиља. Родитељи су подељени по овом питању. Овакво стање налаза указује да приступ и правила поступања у случају насиља нису довољно позната како за ученике тако и за родитеље.

Према наставницима најфункционалнији **механизам за пријављивање насиља** је пријава одељењском старешини (82%), па пријава педагогу (72 %), као и пријава директору (37 %). Даље, већина наставника (85,8 %) изјављује да би пријавила насиље над ученицима Народном правобраниоцу уколико сматра да случај не може да се реши у оквиру школе. Такоређи половина родитеља не зна да ли у школи где иде њихово дете постоје развијене **политике и правилници** о превенцији и спречавању насиља. Посебно забрињава податак да 64% наставника не зна да ли постоје развијене политике и правилници о превенцији и спречавању насиља у њиховој школи.

Само мали део наставника (11,4 %) континуирано учествује на **обукама** повезаним са превенцијом и спречавањем насиља у школама (више од 3 обуке) у последње 3 године. Такоређи половина (44,3 %) никада није учествовала на таквој обуци, док је исти проценат 44,3 % учествовао на једној до две обуке у протекле три године. Родитељи у највећем делу нису били укључени у овакве обуке. Ова тема о обуци је део Каталога обука Бироа за развој образовања, али се овакве обуке често организују и преко пројеката који су подржани од међународних и локалних донатора.

У односу на **безбедност ученика у кибер простору** занимљиво је да деца и родитељи имају различите ставове, пре свега око употребе интернета. Тако, више од половине ученика (56 %)

изјављује да нема забрану или ограничење употребе интернета, док већина родитеља поставља забране или ограничења за употребу интернета свом детету. Забрињава налаз према коме је употреба интернета од стране ученика најчешће забава и игра (29,6 %) или за комуникацију са друговима (25 %). Само 13,9 % користи интернет за учење и истраживање.

Већина ученика може да препозна **узнемиравање на интернету**, али ипак један део ученика још не може да препозна узнемиравање на интернету, као што је непристојна комуникација од стране познатих или непознатих лица. Анализа показује да је веома мали део ученика било узнемиравано на интернету током последње године. Наставници и родитељи препознају узнемиравање на интернету, али у овом случају кључна је добра комуникација са децом како би потенцијално дигитално насиље било благовремено препознато и пријављено.

КЉУЧНЕ ПРЕПОРУКЕ

Имајући у виду налазе и закључке спроведеног истраживање препоручује се:

- ❖ Да се настави са **континуираном и фокусираном обуком и информисањем о Конвенцији и правима детета** код све три групе испитаника. Обуке треба да буду свеобухватне како у погледу садржаја, тако и у погледу укључености свих школских фактора и све деце. Посебан фокус треба да се стави на обуку о праву на учешће деце у доношењу одлука.
- ❖ Школе и наставници треба да омогуће **информисање и упознавање деце са свим механизмима преко којих се остварују права детета** у образовном контексту, као и механизми преко којих ученици имају могућност да пријаве кршење права. Посебан фокус треба да буде стављен на улогу стручних служби и ђачког правобраниоца у ситуацијама кршења права ученика да би се на тај начин ученици, али и родитељи боље упознали са свиме што је у надлежности стручних служби да јачају поверење у њих.
- ❖ Да се настави са **укључивањем више тематских садржаја о Конвенцији** у оквиру постојећих, али и у другим предметима и слободним школским активностима.
- ❖ Упознавање са правима детета треба да се угради као **експлицитан аспект иницијалног образовања наставника на наставничким факултетима** да би се омогућило да сви наставници буду упознати са тим шта значи приступ базиран на дечјим правима (child rights based approach) и шта значи примена принципа најбољег интереса детета у њиховом (будућем) раду и наставној пракси.
- ❖ Министарство за образовање и науку и Државни просветни инспекторат да уведу **већу контролу над применом одредаба из члана 65 Закона о основном образовању**, да би се осигурало да се учешће ученика суштински примењује у пракси. При томе успостављање представничких тела ученика у школи (Председник одељења, Ученички/Ђачки парламент) као и механизма за заштиту права (Ђачки правобранилац) треба да буде сагласно и доследно примени Водича о ученичком/ђачком учешћу, организовању и заштити права детета у основним школама.
- ❖ Да се подрже основне школе у практичној имплементацији права на учешће деце у доношењу одлука преко **обезбеђивања континуиране финансијске, техничке, менторске и друге системске подршке** у успостављању ђачког парламента и ђачког правобраниоца. Школе у оквиру својих буџета могу, исто тако, да одвоје одређена средства за рад ђачког парламента како и да обезбеде посебну просторију за функционисање парламента и ђачког правобраниоца. Ђачки парламент треба да се развије у динамични модел који ће бити отворен за укључивање свих заинтересованих ученика.
- ❖ Да се настави **партнерство са грађанским организацијама** и њихова подршка школама преко програма, обука и сета других активности које су усмерене јачању капацитета свих чиниоца за промоцију, заштиту и унапређивање права детета.
- ❖ Ученици и целокупни кадар треба **ближе да се упознају са улогом и мандатом Народног правобраниоца**, као и начином и обликом подношења представке о прекршеном праву. Школе се охрабрују за веће коришћење механизма Народног правобраниоца за заштиту права детета, као и његово укључивање у школске активности.

- ❖ Препоручује се да школска руководства, наставни кадар, стручне службе и родитељи сарађују с циљем **боље примене Концепције о инклузивном образовању и припреме програма** за јачање инклузивности школа. За финансирање оваквих програма препоручује се да школе сарађују са општинама и локалним компанијама.
- ❖ Биро за развој образовања је наставио да испоручује **обуке наставника са темама из области насиља**.
- ❖ Биро за развој образовања да детаљно представи свим школама и свим заинтересованим странама **Упутство за поступак пријављивања и заштиту ученика жртва било ког облика насиља, злоупотребе и занемаривања**. Истовремено, да се спроводи редовна провера од стране Државног просветног инспектората примене обележених поступака у Упутству.
- ❖ Школе треба **да се заложу за редовно праћење и извештавање о појавама насиља**, не само надлежним институцијама (општина, МОН, Влада) већ и генерално ови налази да буду доступни јавности преко посебног дела у годишњим извештајима школа.
- ❖ Годишњи извештаји и планиране активности *Националног координативног тела за заштиту и превенцију деце од злоупотребе и занемаривања* **да буду јавно и лако достапни** с циљем да се има увид у појаве које су у тренду, али и начине спровођења и превенције насиља.
- ❖ Повећање свесности међу ученицима **о облицима насиља на интернету** и спровођење обука о безбедности и заштити личних података на интернету преко сарадње са експертима из области и помоћу грађанских организација.
- ❖ Креирање упутстава и алатки за повећану **употребу интернета у реализацији наставних садржаја преко истраживања**, генерисања информација и података и њихова употреба у настави.